



Eindelijk vrij!

Herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding

Historisch
Genootschap
Wormer



Eindelijk vrij! Herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding

© Historisch Genootschap Wormer
Torenklanken 78/2025 speciale uitgave

Redactie

Frans Koelemeijer
Lucie Koelemeijer
Jos Lap
Wietske van Soest

Redactieadres

Dorpsstraat 176, 1531 HR Wormer
www.genootschapwormer.nl
Facebook: Historisch Genootschap Wormer

Met medewerking van

Gemeente Wormerland, Stichting Support Sport en Cultuur Wormerland, Stichting Historisch Oost-Knollendam en Stichting Behoud Cultureel Erfgoed Wijdewormer.
Foto's uit de beeldbank van het Waterlands Archief, Gemeentearchief Zaanstad en particuliere collecties.

Drukwerk

Zaansprint, Wormerveer

Voorpagina

11 mei 1945. Onder grote belangstelling dragen leden van de Binnenlandse Strijdkrachten de tijdens de oorlog verstopte bevolkingsregisters het raadhuis van Wormer binnen. COLLECTIE FAMILIE KOK

De redactie heeft bij de selectie van de foto's zo veel mogelijk getracht rechtenvrije afbeeldingen te kiezen. Wie desondanks meent rechten op gepubliceerd beeldmateriaal te bezitten, wordt geadviseerd contact op te nemen met de redactie.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Voor Joden verboden

Elke Nederlandse gemeente kreeg in de Tweede Wereldoorlog te maken met anti-Joodse maatregelen zoals verplichte registratie en verbodsborden voor Joden bij verenigingen en openbare gelegenheden.

Dat gebeurde ook bij kanovereniging de Zwetplassers in Wormer. Overigens verbood aartsbisschop De Jong in 1942 de rooms-katholieke instellingen om deze bordjes op te hangen. In 1941 werd Joden verboden deel te nemen aan 'oefeningen in het zwemmen, welke vanwege scholen in klassikaal verband werden gehouden'. De dochter van Herman Duis, Judith, mocht in Wormer wel meedoen aan de zwemoefeningen omdat zij half-Joods was, aldus de gemeentesecretaris.



Zwetplassers op de foto. Aan het clubgebouw hangt een bord 'Voor Joden verboden'.

COLLECTIE MAARTEN DE GROOT

Voorwoord



Judith Michel,
burgemeester gemeente
Wormerland.

HÉLÈNE DE BRUIJN FOTOGRAFIE

De bevrijding van Nederland is dit jaar tachtig jaar geleden. Deze speciale uitgave van *Torenklanken* is om die reden gewijd aan verhalen uit de Tweede Oorlog en de periode daarna.

Hoeveel impact de Tweede Wereldoorlog in Wormer en omgeving heeft gehad, blijkt uit alle persoonlijke verhalen in dit blad. Jonge jongens uit Wormer, die jarenlang tewerk werden gesteld in Duitsland. Overvallen op distributiekantoren, inwoners die onderduikers in huis namen, Jodenvervolging en verraad. Indrukwekkend is het artikel over de burgemeesters in oorlogstijd in Wormer. Het zal veel moed hebben gekost om in te gaan tegen de onmogelijke opdrachten van de Duitsers. Het zijn gebeurtenissen en verhalen die levensbepalend zijn geweest voor heel veel mensen.

Tachtig jaar lijkt lang geleden, maar het is belangrijk dat deze verhalen nog steeds worden verteld. Want ook in onze tijd zijn deze verhalen relevant. Lange tijd dachten we dat de verschrikkingen uit de Tweede Wereldoorlog tot het verleden behoren. Of dat ze alleen nog plaatsvinden in landen buiten Europa. Maar inmiddels leven we in een tijd, waarin oorlog zich een stuk dichterbij afspeelt.

Opnieuw worden waarden zoals (democratische) vrijheid, gelijkheid en solidariteit op de proef gesteld en worden polarisatie en tegenstellingen aangewakkerd. Het is daarom belangrijk om de verhalen uit de periode van de Tweede Wereldoorlog levend te houden. Niet alleen om respect te betuigen aan degenen die geleden en gestreden hebben, maar ook om jonge mensen de lessen uit die oorlog mee te geven. Vrijheid is geen gegeven, het is een waarde die we moeten beschermen. In al onze verschillen kunnen we hier een bijdrage aan leveren. Bijvoorbeeld door nieuwsgierig naar elkaar te blijven en met elkaar het gesprek aan te gaan.

Zo kunnen we werken aan een samenleving waarin respect, begrip en verdraagzaamheid vooropstaan en kunnen we samen onze toekomst vormgeven.

Veel leesplezier.

Judith Michel,
burgemeester gemeente Wormerland

Tientallen Wormers in Duitsland aan het werk

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden honderdduizenden Nederlanders gedwongen voor de Duitsers te werken. Ook mensen uit Wormer kregen te maken met deze Arbeitseinsatz.

Alleen al uit deze gemeente ging het naar wordt aangenomen om zo'n 250 personen. Zij werden in Duitsland tewerkgesteld bij een groot aantal industriële bedrijven. De Duitsers hadden arbeidskrachten nodig voor de (oorlogs)industrie omdat veel Duitsers moesten dienen in het leger.

Jacob Pieter en Pieter Conijn waren kinderen uit het grote katholieke gezin van vader Gerardus en moeder Peternella uit Wormer. Jacob Pieter werd geboren op 25 oktober 1920 en Pieter op 30 december 1923. Bij het uitbreken van de oorlog waren alle kinderen van het gezin reeds geboren. In de moeilijke economische jaren konden handjes node worden gemist. Het was een hard gelag toen twee zoons werden verplicht om in het

kader van de Arbeitseinsatz in Duitsland te werken. De oudste zoon Jacob Pieter (Jaap) moest aan de slag in Frankfurt am Main bij de Vereinigte Deutsche Metallwerke (VDM). Broer Pieter werd tewerkgesteld in een papierfabriek in Cosel. Daar werd hij ziek en kon hij weer vrij snel terug naar huis. Over zijn ervaringen in Duitsland en Wormer schreef hij het boekje *Mijn verhaal*.

Jaap werkte twee jaar in de staalfabriek. Daar was hij met andere Wormernezaten heengereisd: Aldert Steen en Cobus Damhuis. Zij waren niet de enigen uit Wormer en Jisp die daar tewerk werden gesteld. Jaap Conijn en Gerrit Schilp keerden terug naar Nederland. Jaap via een omweg langs Parijs waar hij vier maanden verbleef.

Groot was de vreugde in de Mariastraat toen Jaap 's nachts aanbelde bij het huis van zijn ouders.

Bevel tot tewerkstelling dat door de Duitsers in 1943 in Nederland werd verspreid. NATIONAAL ARCHIEF



'Daarop kwamen er vijftien mensen naar beneden rennen.' *

Jaap keerde 44 jaar later, in 1991, met zijn zonen Jaap jr. en Gertjan terug naar de plek waar de fabriek had gestaan en waar hij te werk was gesteld. Ook Wilhelmus Brantjes en Jacob van Vlaanderen uit Wormer, en Lucas van Soolingen en Jan Wester uit Jisp stonden op de personeelslijst van VDM. Aldert Steen overleefde het verblijf in Duitsland niet. Hij overleed in 1944 aan tuberculose en werd begraven in Frankfurt. Later is hij overgebracht naar Nederland en herbegraven op de Rooms Katholieke Begraafplaats Wormer. Zijn moeder voerde daarover een uitgebreide correspondentie met de Oorlogsgravenstichting. Jacobus de Leeuw, afkomstig uit een groot gezin aan het Oosteinde in Wormer, werd ook tewerkgesteld in Duitsland. Hij kwam om het leven als gevolg van een bombardement op Berlijn op 6 augustus 1944. Hij werd begraven in Brandenburg en later herbegraven in Wormer.

De broers Conijn en andere hiervoor genoemden waren niet de enigen uit Wormer die gedwongen werden in Duitsland te werken. Dat waren er dus veel meer, ook uit Jisp, Oostknollendam en Wijdewomer. Daaronder waren uit Wormer Dirk Kooiman, zoon van de oud-burgemeester Pieter Kooiman, en Franciscus Gerardus Johannes Zitwing, zoon van het voormalige hoofd van de Mariaschool. Uit Jisp: Pieter Praag (28 mei 1923) werd tewerkgesteld in Duitsland bij VDM in Karlstadt.

Hij overleefde de oorlog. Zijn broer Gerrit Praag (17 augustus 1927), van beroep boerenknecht-veehouder, overleefde de oorlog en de nasleep daarvan niet, zij het door andere omstandigheden. Als dienstplichtig soldaat was hij een onderdeel van het Garderegiment Grenadiers. Hij diende in Indonesië ten tijde van de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog. Hij overleed in 1948 ten gevolge van een (vuurwapen)ongeval. De tewerkstelling betekende dat bedrijven in Wormer zoals Van Gelder Zonen te kampen kregen met schaarste aan personeel: 'Zowel voor de alhier gevestigde industriële bedrijven als voor bekoming van los personeel voor de gemeente doet zich deze omstandigheid meer en meer gevoelen', aldus de burgemeester van Wormer op 2 oktober 1943. In 1942 was er nog werk bij de Van Gelder-papierfabriek. Albert Hildering, geboren in Wormerveer op 30 oktober 1898 en wonende de Engewormer, was werkzaam op het bedrijf. De oorlogsomstandigheden waren zodanig dat



Aldert Steen was tewerkgesteld bij de Vereinigte Deutsche Metallwerke in Frankfurt am Main. Hij overleefde zijn verblijf niet. COLLECTIE FAMILIE CONIJN

er gebrek was aan alles. Hildering kon de verleiding niet weerstaan en stal levensmiddelen uit een schuit aan de Zaan. Hij verkocht die aan derden. De burgemeester van Wormer, Loggers, schreef in 1950 het volgende over Hildering aan de dienst van Identificatie en Berging: 'Voor dit delict moest hij gevangenisstraf ondergaan en hij is, voorzover mij bekend, nader naar een gevangenis in Siegburg in Duitsland overgebracht waar hij op 4 december 1942 is overleden. Ten tijde dat hij hier in de Wijdewormer woonde is van enige politieke gezindheid, niet gebleken'.

* Zie voor het volledige verhaal van Jaap Conijn het artikel in Jaarboek 2009 van het Historisch Genootschap Wormer.

‘Gerrit moet ertussenuit!’

Gerrit Grandiek: (...) ‘Maandagmiddag 23 augustus 1943 is voor vele inwoners van Wormer onvergetelijk. Geheel onverwachts kwam een afdeling Grüne Politzei ons dorp binnenvallen. Uit betrouwbare bron bleek dat ze de gehele Zaanstreek omsingeld hadden. Er werd een razzia op onderduikers – jongens en mannen die gewaagd hadden om in Duitsland te gaan werken – gehouden en ook werd onderzocht of er nog niet ingeleverde radiotoestellen aanwezig waren.’ (...)

‘Thuis dronken we ons kopje Santé, ook een theesurrogaat, toen we door de ramen zagen dat overbuurman Willem de Lange haastig naar onze woning liep. Nu is Willem toch te laat met het nieuws uit Londen, dachten wij. Dat kwam hij ons altijd even vertellen. Hij ging er nogal prat op dat, als hij via de Engelse zender wist dat de Moffen weer een nederlaag hadden geleden, dat bericht in ons buurtje zo spoedig mogelijk kenbaar te maken.’

“Hé Willem, nu kom je toch te laat buur. We weten al dat Charkov gevallen is”, zei mijn moeder. “Daar gaat het niet om”, zei Willem. “Gerrit moet ertussenuit. De Grünen houden een razzia en zijn nu in Knollendam bezig.” (...)

“Dan moet Gerrit de hooiberg maar in, zei mij moeder angstig.”

“Mens, alstjeblieft niet, dan loopt hij de kans dat hij een bajonet in zijn donder krijgt. In het noorden hebben de Moffen ook al met een bajonet in de hooibergen gepriemd. Laat hem het veld ingaan.”

‘Tegen zeven ’s avonds roeide ik weg met wat dekens en wat mondvoorraad. De Merken was spoedig bereikt maar zo’n geschikt landje was niet zo gauw gevonden. Eindelijk zag ik een betrekkelijk klein landje, afgesloten door riet.’ (...)

Als Gerrit de volgende avond weer naar zijn slaapplek roeit nadat hij mondvoorraad had opgehaald, hoort hij iemand roepen: “Ben jij dat Gerrit?” Boven de rietkraag duikt een hoofd op. Wel heb je ooit! Het is mijn buurjongen Bertus Wezel, die zo’n 30 meter ten oosten van ons vandaan woont.’ (...)

‘Bertus vertelt dat hij er even na de middag als een haas vandoor is gegaan, toen iemand van boven de aanmeldingsplichtige leeftijd voor de tewerkstelling in Duitsland, gevangelijk werd weggevoerd. “Ja die jongen had geen Ausweis”, zei Bertus. “Toen ik dat hoorde heb ik als de bliksem mijn kano geladen met brood, melk en een regenjas. Met mijn moeder heb ik afgesproken, dat zodra de Moffen zijn vertrokken, zij de kleren van de waslijn haalt. Toen ik op het Zwet kwam kregen de zenuwen mij te pakken. Ik schoot geen moer op, mijn peddel leek wel van lood. Eenmaal hier op het land, leken mijn benen en armen wel lam. Daarna viel ik in slaap. Ik werd wakker van het geluid van roeiriemen. Ik keek toen stiekem door de rietpluimen en zag toen jou.” (...)

“’s Avonds toen de schemering daalde en we ons nachtlogies zo goed mogelijk camouflleerden, keek Bertus nog even door de verrekijker. “Sodehannes, daar komen ze”, zei Bertus. De moffen zakten met roeibootjes de sloten naar de Merken af. Bij elke rietderg (rietkraag) schoten ze met hun geweren. Bertus werd zo wit als een laken. Zonder bezinning glipte hij in zijn kano de rietderg uit en verdween in de richting van de Kanaaldijk. Wat moest ik doen?

Ik wilde ook rap weg, maar was zo in paniek, dat ik een roeispaan over het hoofd zag en viel. Bliksemsnel trok ik mijn badpak aan. Ik sprong over een bos riet om dan tot mijn liezen in de blubber te belanden.’ (...)

‘Ik weet er totaal geen einde aan als ik het “Panis Angelicus” van Caesar Franck hoor fluiten. Het dringt niet tot mij door dat mijn vader zijn lievelingsmelodie fluit om mij gerust te stellen en mij wat voedsel en een matras te brengen.’

‘Daarna ga ik weer terug naar de boot. De Grünen zijn uit het zicht. Met veel geplons hijs ik me in de roeiboot. Nu kom ik erachter dat ik zo stom was om Nazi-vijandige lectuur mee te nemen. Een boek over de Rijksdagbrand waarbij de Nazi’s Marinus van der Lubbe voor hun karretje spanden, maar zelf de hoofdschuldigen waren. Dit boek gooi ik te water alsmede een aantal exemplaren van de ‘Vliegende Hollander’, neergelaten uit Engelse vliegtuigen en een Witboek over de inval van Nazi-tuig in Tsjecho-Slowakije.’

‘Met angst en beven zie ik de Moffen terugkomen. Ik maak me zo klein mogelijk. Als ze door de rietberg schieten, klem ik mijn kaken op elkaar. Eindelijk waren ze weg. Naderhand ging in Wormer het verhaal dat ze op wilde eenden en ander gevogelte schoten.

Ze kunnen me nog meer vertellen! Ik had ook geraakt kunnen worden.’

‘De volgende dag, toen bleek dat de Moffen al lang en breed uit het dorp weg waren, hoorde ik mijn naam schreeuwen. Het waren buurtbewoners die naar mij op zoek waren. Ook hoorde ik geschreeuw van mijn moeder en zusjes. Hoe ik weggevaren ben weet ik niet meer. Ik was stijf van de zenuwen. Halverwege mijn terugtocht naar het dorp kwam mijn broer Niek mij met een kano tegemoet. Daarmee nam hij me op sleeptouw naar de ‘thuishaven’. Het duurde nog enkele dagen voordat ik weer de slaap kon vatten en mijn zenuwen tot rust gekomen waren. Ik was totaal ontredderd en hoopte dat nieuwe razzia’s uitbleven.’

– Gerrit Grandiek schreef een verhaal over zijn oorlogservaringen. Het is gepubliceerd door Bram Kemp. Hier een deel uit het verhaal.



Gerrit Grandiek in 1986.
COLLECTIE FAMILIE GRANDIEK

Als de Grüne Polizei de jacht opent op onderduikers in Wormer verstoppt Gerrit Grandiek zich in het riet bij de Merken.
BEZOEKERSCENTRUM DE POELBOERDERIJ



‘Schiet maar, ik weet niets’



Dymph Zwaan-van der Maeden heeft veel betekend voor het verzet in de Zaanstreek.
DYMPH ZWAAN-VAN DER MADE

Dymph Zwaan-van der Maeden deelt haar herinneringen aan Guurtje Groot die, net als zijzelf, in de Tweede Wereldoorlog in Wormer in een verzetsgroep zat. Om Guurtje te eren, wilde zij graag schrijven over de moed die Guurtje getoond heeft maar waarvoor zij geen enkele erkenning of onderscheiding heeft gekregen.

‘Guurtje behoorde samen met haar verkering Piet en een broer van haar, mijn broer Jan en ikzelf tot een verzetsgroep waarin ook veel andere jongens uit Wormer zaten. ‘Op een kwade dag wist een infiltrant, die voor de Duitsers werkte, zich in te dringen in onze groep. Na verloop van tijd lichtte hij de Duitsers in over ons verzetswerk. Op het gemeentehuis in Wormer kwamen de Grüne Polizei en enige Duitse ‘vaklui’ op het gebied van arrestaties de adressen van de verzetsmensen opvragen. Het kostte de ambtenaren nogal veel tijd om die te vinden. Ondertussen werd met

spoed het bericht doorgegeven: Wegwezen, ze komen jullie halen!’
‘Guurtje was in die tijd begin twintig. Haar vader was bakker in het dorp en zij hielp hem met het uitventen van brood met een transportfiets met een grote bakkersmand voorop.’
‘De Duitsers en de verrader liepen wat door het dorp, op hoop van zegen. Toen kwam daar, nietsvermoedend, Guurtje aangefietst met haar mand vol brood. De verrader zag dat en riep: “Daar gaat één van die lui”. Onmiddellijk werd Guurtje omringd door de Duitsers en haar fiets werd aan de kant gegooid. Ze werd een huis binnengeduwde. Het ging van: “Waar zijn je broers?” “Dat weet ik niet.” “Waar is Piet S.?” “Dat weet ik niet.” “Dat weet je wel, zeg op.” “Nee, ik heb ze in weken niet gezien.” Toen richtten ze hun geweren op haar: “Zeg ons waar ze zijn, anders schieten we je dood.” En deze nog zo jonge, moedige Guurtje zei: “Schiet maar, ik weet niets.”’
‘Er werd niet geschoten. Tenslotte heb je niets aan een dode getuige.’
‘Overstuur ging Guurtje naar huis. Uiteindelijk werd ze toch opgepakt en naar Kamp Vught afgevoerd. Eindeloos werd zij dag en nacht verhoord. Steeds heeft ze weten te volharden: “Ik weet het niet, ik ken die mensen niet”, zich gedragend als iemand die niet goed bij haar verstand was. Van wie het bericht op een gegeven moment kwam, weet ik niet, maar Guurtje zou vrij komen en met de trein in Wormerveer aankomen.’
‘Mijn God, wat zag ze eruit! Volkomen vergoord en grauw en vermagerd. Een te kort krap manteltje had ze aan, blote benen, afgetrapte votten aan haar voeten. Ik zei: “Dag Guurtje.” Ze keek, herkende mij, viel in mijn armen en hilde, hilde. Ze droeg een lap in haar hand. Daarin zat een van een conservenblik gemaakte lepel en een haarkam. Was dat alles wat zij uit haar concentratiekampperiode overgehouden had? Nee, ze hield er meer aan over. Het leed, de geestelijke schade heeft zij haar hele leven moeten meedragen. Nooit is deze periode uit haar weggegaan.’

— Dymph Zwaan-Van der Maeden speelde een belangrijke rol in het verzet. Zie ook het verhaal over Paul Kramer op pagina 16.

Bron: brief Dymph Zwaan-van der Maeden, juni 1997.

‘De naam van de moordenaar staat in mijn geheugen gegrift’

Wil Huijgen-Heijne: ‘Ik ben nog klein als de oorlog uitbreekt. Met mijn broertjes en zusjes wonen we in het huis met het postkantoor aan de Dorpsstraat in Wormer. Het zijn moeilijke tijden, want mijn vader is overleden (in 1937, red.) en mijn moeder moet alle eindjes aan elkaar knopen.’

‘Mijn oudste broer Engel is timmerman en heeft als kostwinnaar een Ausweis, waardoor hij niet opgeroepen wordt voor arbeid in Duitsland. Maar als een andere broer wel opgeroepen wordt, brengt Engel hem weg met de trein. Op de terugweg wordt Engel bij een vergeldingsactie opgepakt. Via Alkmaar, Amersfoort en Vught komt hij terecht in Buchenwald, een concentratiekamp nabij Weimar. We hebben hem nooit meer teruggezien.’
‘Wat in Buchenwald gebeurde, is bijna niet te bevatten. De gevangenen kregen de keuze voorgelegd: de rol van SS’er die martelt of de rol van de vaderlandstrouwe gevangene die zelf gemarteld wordt. Hij kiest voor het laatste en wordt op 21-jarige leeftijd door een medegevangene doodgemarteld.’
‘Wij bleven als gezin lange tijd onzeker over zijn lot, totdat een overlevende van het kamp uit Assendelft bij ons langs kwam en vertelde over de dood van Engel en hoe dat gegaan was. De dader, zei hij, was een Zaan-kanter die het kamp heeft overleefd.’
‘Na de oorlog moet mijn moeder verder als alleenstaande ouder met opgroeiende kinderen. Over Engel en wat er gebeurd was, werd niet meer gesproken. Het verdriet blijft en het gevoel van onrecht. De naam van die moordenaar staat in mijn geheugen gegrift en bezorgt mij iedere keer wanneer de naam voorbijkomt nog rillingen.’

‘Een nichtje van mij is naar Buchenwald geweest en kreeg documenten in handen die de Duitsers nauwgezet hadden bijgehouden. Die bewaar ik in een map. Het zijn de tastbare bewijzen van de doorstane verschrikkingen.’
Ondertussen was een andere zus van Wil Huijgen ingetreden als novice in een klooster bij Moerdijk. Zij heeft haar herinneringen aan de oorlog beschreven. Zuster Bernarda: ‘Het is 31 oktober. Juist tijd voor het lof, kwam de eerste granaat op Moerdijk, vele ruiten vielen. De vrouw van Keulers, door de luchtdruk de borstkas ingedrukt, was op slag dood. Tante Mien Beljaars beide ogen eruit en erg gewond. Oom Jantje Pek erg gewond aan zijn been.’
‘Dien avond zouden alle zusters slapen beneden in de gang bij de refters of in de schuilkelders, maar heel de nacht hebben de granaten gevlogen. De volgende dag zagen we de gevolgen. Een stuk kapeldak was weggeslagen, heel de kapel vol puin en glas, verder een voltreffer op de tarwezolder en de aangrenzende slaapzaal. In de provisiekamer onze nieuwe koelkast zeer beschadigd. Wat een verwoesting door een granaat veroorzaakt kan worden. Onze gebouwen waren dus erg beschadigd, maar niemand getroffen en daar waren we O.L. Heer erg dankbaar voor.’

— Wil Huijgen-Heijne (1930) is de zuster van Engel Heijne. Haar zus Agatha (1921-2017) trad in als novice in een klooster in Moerdijk.

Bron: gesprek met Judith Michel, burgemeester gemeente Wormerland, april 2021.



Wil Huijgen-Heijne toont een foto van haar broer Engel die door een medegevangene in Kamp Buchenwald werd doodgemarteld. WIL HUIJGEN-HEIJNE

Onderduiken om aan de Arbeitseinsatz te ontkomen

De Duitse bezetting was ook in Wormer en omgeving goed voelbaar door de maatregelen van de nazi's die in het persoonlijk leven van mensen diep ingrepen. De Arbeitseinsatz trof de mensen die onder het regime gedwongen werden te werken voor de Duitsers, in voor hen onbekende fabrieken in onbekende oorden in het land van de vijand. Ver weg van familie en dierbaren.

Sommigen probeerden onder die maatregel uit te komen door onder te duiken op een plek waar zij zich veilig waanden voor mogelijke Duitse represailles. Verraad trof de onderduikers op de Kanaaldijk in Jisp. Op de boerderij, gelegen aan de Kanaaldijk 53, woonde destijds de familie Kramer. Zij bood onderdak aan verschillende onderduikers. Ook werden hier gedropte wapens verstoppt en er werd mee geoefend. Door verraad werd hier door de Duitsers op 28 februari 1945 een inval gedaan, waarbij mensen werden opgepakt. Zij werden naar Amsterdam gebracht naar de gevangenis aan de Weteringschans. Enkele dagen later werd een moordaanslag gepleegd op het Duitse kopstuk Rauter bij de Woeste Hoeve op de Veluwe. Uit represaille werden de gedetineerden van de Kanaaldijk op donderdag 8 maart 1945 met nog 35 anderen gefusilleerd aan de Amsteldijk in Amsterdam. Onder hen was de visser Gerrit Kroon. Hij was 25 toen hij werd geëxecuteerd. Hij ligt begraven op de Nieuwe Algemene Begraafplaats Purmerend. Ook Joden doken onder. Niet vanwege de Arbeitseinsatz maar omdat ze bang waren naar kampen te worden afgevoerd. Bekend is dat tijdens de oorlog in Wormer enkele Joodse mensen waren ondergedoken. Zij kwamen van buiten de gemeente. In Wormer woonden in die tijd weinig mensen van Joodse afkomst. Volgens een opgave van burgemeester Pieter Kooiman van maart 1941 waren er destijds in Wormer twee vrouwen, een man en twee meisjes van Joodse afkomst woonachtig.

Als represaille voor de aanslag
op Rauter werd Gerrit Kroon in
1945 gefusilleerd in Amsterdam.

4-5 MEI-COMITÉ PURMEREND



Tini de Zwarte en Maarten de
Groot. Tini dook met behulp van de
familie De Groot onder in Wormer.

COLLECTIE MAARTEN DE GROOT



Bij Jan Houtman, lid van de gemeenteraad van Wormer, waren drie Joodse meisjes ondergedoken. De mensen bij wie er onderduikers waren ondergebracht, kregen de nodige hulp van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, in Wormer geleid door Paul Kramer. Hij zorgde voor talrijke onderduikadressen in Wijde-wormer, Jisp en Uithoorn. Na zijn arrestatie werd het werk overgenomen door de Wormer Pieter Sinkeldam. Ook Jan Kuiper zorgde voor voedselhulp aan onderduikers. Zelf heeft Kuiper enige tijd ondergedoken gezeten voordat hij actief werd in het verzet. Een Joodse onderduiker Aäron (Arie) Simon Dikker kwam met zijn vrouw Rien Dikker-Joosten op het adres Nieuweweg 67 terecht, bij de kruidenier Jan Tuinman. Helemaal vlekkeloos verliep dat verblijf niet volgens Arie Dikker. In een uitgebreid verslag schrijft Dikker dat het echtpaar Tuinman op geld uit was, dat er sprake was van antisemitische uitingen en dat ze werden ondergebracht in kleine, koude ruimtes (*Bron: Joods Monument Zaansteek*). Na de oorlog keerde het echtpaar terug naar Amsterdam.

De uit Amsterdam afkomstige Joodse familie De Zwarte (vader Joseph, moeder Jeannette, dochter, zwager en schoonzuster) zat de tweede helft van de oorlog ondergedoken in de kleine woning van de communist Willem Muts. Die woonde aan het Oudelandsdijkje in Purmerend. Daar woonde iets verderop een NSB'er en omdat de 12-jarige dochter Tini voor haar gezondheid meer in de buitenlucht moest vertoeven, verbleef ze voor haar veiligheid regelmatig bij Aagtje de Groot-Muts aan de Knollendammerstraat 4 in Wormer, een zuster van Willem Muts. Ze woonde daar met haar zoon Maarten de Groot. Maarten kwam wekelijks met etenswaren en boeken langs bij zijn oom Willem. Zijn broer werkte in Duitsland, zijn vader zat opgesloten in Dachau.

‘Jan stond opeens voor het raam’

Corry Binken-Mak: ‘Mijn broers Jan en Henk Mak werden door de Arbeitseinsatz naar Duitsland gestuurd. Onderduiken was toen niet mogelijk, want veel te gevaarlijk, dus gingen ze zoals velen toen deden. Met zoveel mogelijk bagage waaronder goede kleding en schoeisel ging Jan naar Duisburg en Henk naar Karlsruhe. Onderweg maakten ze vreselijke bombardementen mee.’

‘Hoewel er onderweg best wel goede Duitsers waren die hen van koffie en koek voorzagen, hield Jan het lopen niet vol. Samen met Giel Heijnis en Siem Rem maakte hij plannen om te vluchten, wat natuurlijk vreselijk gevaarlijk was, vooral bij de grens. Het lukte hun toch om met de trein dicht bij de grens te komen, na door korenvelden gekropen te zijn en uit te komen bij een boer nabij Emmer-Compascuum.’* ‘En zo kon het gebeuren dat Jan opeens, met zonnebril, achter bij ons huis voor het raam stond. M'n moeder Rika werd spierwit van de schrik. Hij moest zo snel mogelijk weer weg want er was een speurtocht begonnen.’ ‘Op een zondagmiddag, ik was alleen thuis, werd er tegelijkertijd op het keukenkraam en de voordeur gebonsd. Ik zat lekker te lezen en dacht nog: wat een nare kinderen. Ik deed de voordeur open en beef nog

wanneer ik aan dat moment terugdenk. Er stond een SS'er met een mooi zwart uniform en een dikke mof op de stoep. Ze duwden me opzij en liepen naar binnen. Ik moest stil blijven staan en ze vroegen waar mijn broer was, doodeng. Die zat ondertussen op het Zwet, hij was door iemand gewaarschuwd. Ik hield vol, dat hij naar Beieren gevlucht was omdat het in Duisburg te gevaarlijk was vanwege de bombardementen iedere nacht. Mijn schoonmoeder schoot mijn nog te hulp, maar die mocht niet binnenkomen. Alle lades werden omgekeerd, op zoek naar post van Jan, die gelukkig niet te vinden was.’ ‘Wilhelmus Binken, mijn schoonvader, verborg drie onderduikers in zijn huis aan het Oosteinde. Hij werd daarvoor opgepakt en na tien vreselijke dagen doorgebracht te hebben in de Euterpestraat in Amsterdam, toch weer vrijgelaten. Maar deze vrijheid was van korte duur. Hij werd later weer opgepakt nadat ze eerst het hele huis doorzocht hadden. Hij kwam uit de nachtdienst om half zeven 's morgens en werd meegenomen naar Vught. Op Dolle Dinsdag, 5 mei 1944, werd hij afgevoerd naar Bergen-Belsen. Volgens het Rode Kruis is hij daar op 9 maart 1945 overleden.’

— Corry Binken-Mak (1923-2025) was de schoondochter van Wilhelmus Binken.

* Els Mak herinnert zich het verhaal toch iets anders dan haar tante Corry Binken-Mak: 'Jan hield het lopen wel vol. Hij werkte verplicht in Duisburg bij een bedrijf dat bomschade moest herstellen. Jan is niet met anderen maar geheel alleen naar huis gevlucht omdat zijn vader ernstig ziek was.'

Het gezin Binken rond 1929.
Vader Wilhelmus (Willem)
Binken verborg tijdens de
oorlog drie onderduikers
in zijn woning.

WATERLANDS ARCHIEF



De namen op het monument 'Slachtoffers uit Wormer'



Willem Binken



Simon Bosma



Engel Floore



Jan Hartog



Engel Heijne



Jan van Hinte



Jacob Kerkhoven

Het monument 'Slachtoffers uit Wormer', op de hoek van de Dorpsstraat en de Zaandammerstraat, is in 1950 opgericht ter nagedachtenis van vijftien dorpelingen. Zij zijn uit Wormer gedeporteerd en in interneringskampen omgebracht of door oorlogshandelingen omgekomen. Wie waren deze mensen?

Willem Binken werd twee keer gearresteerd: in mei 1944 bij de ontdekking van drie onderduikers in zijn woning aan het Oosteinde in Wormer en in september 1944 opnieuw, door verraad, bij de ontdekking van een illegale radio in zijn huis. Hij werd afgevoerd naar Kamp Vught, concentratiekamp Oranienburg en naar Bergen-Belsen. Daar overleed hij op 9 maart 1945.

Simon Bosma kwam op zee om in 1941. Hij was kwartiermeester op het schip de Soemba in de Atlantische Oceaan. Het schip voer voor de geallieerde strijdkrachten, vertrok uit Amerika en had als bestemming Engeland. In een zware storm verging de Soemba. Bosma en de overige bemanningsleden verdronken.

Engel Floore was om zich aan de Arbeitseinsatz te onttrekken ondergedoken in Spanbroek. Omdat hij elektricien van beroep was, werd hij veel gevraagd om dorsmachines en andere oogstmachines aan te sluiten op het PEN-Net. Terwijl hij op weg was in een auto, werd deze beschoten door de piloot van een Engelse jager. Daarbij kwam hij om het leven.

Jan Hartog was in het kader van de Arbeitseinsatz tewerkgesteld in Kassel bij de firma Henschel & Sohn. Hij overleed op 21 maart 1945 aan tuberculose. Aanvankelijk bij Kassel begraven, werd hij in 1951 herbegraven op de Algemene Begraafplaats in Wormer. Later kreeg hij een plekje op het Nationaal Ereveld in Loenen.

Engel Heijne was timmerman en had als kostwinner van het gezin een Ausweis. Door dit document werd hij niet opgeroepen om in Duitsland te werken. Als zijn broer wel opgeroepen wordt voor arbeid in Duitsland, brengt Engel hem weg met de trein. Op de terugweg wordt Engel bij een vergeldingsactie toch opgepakt. Engel komt terecht in het concentratiekamp Buchenwald en ziet zijn familie nooit meer terug.

Jan van Hinte maakte deel uit van de Stijkelgroep, een van de eerste verzetsgroepen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Door een verkeersongeluk miste hij beide armen. Hij en zijn vrouw werden in 1941 gearresteerd. Jan kwam vermoedelijk om het leven tijdens een transport in 1945 naar Bergen-Belsen. Daarvoor zat hij in Sachsenhausen. Zijn vrouw keerde na de oorlog terug in Wormer. Zijn naam staat ook op het eregraf Stijkelgroep in Den Haag.

Jacob Kerkhoven, van beroep kelner in de Waakzaamheid in Koog aan de Zaan, was lid van de Stijkelgroep. Hij werd al vroeg in de oorlog (april 1941) gearresteerd. Op 31 mei 1945 overleed hij in Bergen-Belsen.

Ook **Theodorus van Kleef** (zie foto bovenaan pagina 13), eveneens kelner bij de Waakzaamheid, was lid van de Stijkelgroep. Hij werd in 1941 gearresteerd en overleed op 19 september 1942 in Sachsenhausen.



Theodorus van Kleef



Johannes Kordes



Paul Kramer



Jan Kuiper



Klaas Landsman



Jacobus de Leeuw



Aldert Steen



Hendrika Tentij-Leuntjes

Johannes Kordes werd in het kader van de Arbeitseinsatz tewerkgesteld in Duitsland. Bij een bombardement op Gelsenkirchen kwam hij om het leven. Hij werd herbegraven in Wormer en vervolgens met toestemming van zijn weduwe bijgezet op het Nationaal Ereveld in Loenen.

Paul Kramer, onderwijzer, geboren op 22 december 1896 in Wormer, nam een prominente plaats in in het verzet door onder meer zijn betrokkenheid bij de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers. Hij werd in 1944 gearresteerd. Kramer zat vervolgens vast in Amsterdam, Scheveningen, Kamp Amersfoort en Haren. In Duitsland kwam hij terecht in Dachau en vervolgens in Sachsenhausen. Op 10 april 1945 overleed hij in Pölitz in Polen. In Wormer is de P.E. Kramerstraat naar hem vernoemd.

Jan Kuiper, badmeester van zwembad Het Zwet, speelde ook een prominente rol in het verzet. Hij was betrokken bij vrijwel alle facetten van het verzet waaronder het veiligstellen van de machines van Van Gelder Zonen. Kuiper was lid van de toen illegale CPN. Hij werd op 29 november bij Weverij Koster aan de Dorpsstraat door de Duitsers doodgeschoten. De Duitsers zagen hem voor een ander aan. In Wormer wordt Kuiper onder meer herdacht met een muurplaque ter hoogte van kinderdagverblijf Baloe aan de Dorpsstraat in Wormer.

Klaas Landsman werd geboren in Wormerveer in 1903. In 1926 vestigde hij zich in Wormer in de Knollendamstraat. Tijdens zijn werk als lijnwerker bij de spoorwegen werden hij en zijn collega's beschoten door een geallieerd vliegtuig. Als enige overleefde hij dat niet. Hij werd begraven in zijn geboorteplaats Wormerveer.

Jacobus de Leeuw werd geboren op 7 augustus 1923 in een grote familie, die aan het Oosteinde van Wormer woonde. Hij werd tewerkgesteld in Duitsland. Daar overleed hij als gevolg van een bombardement. Hij werd herbegraven op het Rooms Katholieke Begraafplaats in Wormer. Zijn naam staat, samen met die van Aldert Steen, op een grafzerk.

Aldert Steen overleed aan tuberculose tijdens zijn gedwongen tewerkstelling in Frankfurt am Main, Duitsland. Zie ook het artikel op pagina 4.

Hendrika Tentij-Leuntjes kwam in 1944 om het leven als gevolg van het exploderen van een granaat. Zij was toen 67 jaar.

Op het Verzetsmonument aan de Kees Jongenstraat in Wormer staan de namen van de omgekomen verzetsstrijders nogmaals. Bovendien zijn er namen toegevoegd van verzetsmensen die na de oorlog zijn overleden.

Ter nagedachtenis van verzetsstrijder Jan Kuiper is ook een muurplaque ter hoogte van Dorpsstraat 187, de plek waar hij door de Duitsers werd doodgeschoten.



Burgemeester Loggers spreekt bij de onthulling van het monument 'Slachtoffers uit Wormer' (4 mei 1950).

WATERLANDS ARCHIEF

Het verzet stal de bevolkingsregisters

In de loop van het oorlogsjaar 1940 verandert de aanvankelijk milde houding van Nederlanders tegenover de Duitse bezetter. Dat gebeurt als de nazi's de eerste anti-Joodse maatregelen invoeren. De eerste arrestaties van Joden vinden plaats op 23 februari 1941. Bij een razzia worden bijna vierhonderd Amsterdamse Joden gedeporteerd.

Met pamfletten roept het communistische verzet de Nederlanders op om te gaan staken. Twee dagen na de razzia leggen tienduizenden Nederlanders uit protest het werk neer. De stakingsoproep vindt ook gehoor in de Zaanstreek. In Wormer wordt het werk neergelegd bij Rijstpellerij De Unie, cacaofabriek De Moorlaan, rijstpellerij Mercurius en papierfabriek Van Gelder. In het verdere verloop van de oorlog onderscheidt een aantal inwoners van Wormer zich door hun activiteiten voor het verzet, geen gewelddadig verzet maar veeleer tegenwerking en sabotage van maatregelen van de Duitsers.

In Wormer staan de namen van hen op de oorlogsmonumenten op de hoek van de Dorpsstraat en de Zaandammerstraat en op het Ketelhuisterrein. In Wijdewormer staat het monument voor Pieter Slooten aan de naar hem genoemde straat. De activiteiten van het verzet in Wormer en Wijdewormer bestonden onder meer uit:

- het organiseren van voedsel;
- het stelen van voedselbonnen;
- het bieden van onderdak aan onderduikers en mensen die bij het verzet betrokken waren;
- een poging tot sabotage aan de Zaanbrug;
- de diefstal van de bevolkingsregisters van Wormer, Jisp en Wijdewormer en het verzorgen van een schuilplaats daarvoor;
- het veiligstellen van machines van de papierfabriek van Van Gelder Zonen;
- het in een enkel geval liquideren door het verzet van een verrader, zoals in Neck gebeurde met een zekere mevrouw Haan. Door haar verraad werd een verzetsgroep bij de familie Kramer aan de Kanaaldijk in Jisp opgepakt, de leden daarvan werden gefusilleerd.

In Leiden spelen de in Wormer geboren Johannes Petrus Rozemeijer en de uit Oostknollendam afkomstige onderwijzerszoon Siegfried Thomas Bok een rol in het verzet.

Johannes Petrus Rozemeijer werd geboren in 1898 op Eendrachtstraat 5 in Wormer. Hij werd politieagent in Leiden. De Duitsers arresteerden hem samen met twee collega's op 15 mei 1944.

Dat gebeurde tijdens een razzia in Leiden. De politie en de Sicherheitsdienst waren op zoek naar verdachten van de aanslag op de directeur van het Leidse arbeidsbureau. Rozemeijer was vermoedelijk betrokken bij het laten verdwijnen van bewijsmateriaal. Hij belandde in het concentratiekamp Buchenwald waar hij op 12 maart 1945 stierf. Zijn naam staat op een plaquette in het politiebureau van Leiden.

Zijn weduwe Antje Kuiper deed in *De Maasbode* van 26 juni 1945 een oproep: 'Wie kan mij nog iets mededeelen over mijn Man, den Heer Johannes Petrus Rozemeijer.' Een paar dagen later kwam het bericht dat naast haar man ook haar zoon Hendricus Theodorus Johannes in Buchenwald was omgekomen, slechts 22 jaar oud. Doodsoorzaak: open longtuberculose. Vermoedelijk was er een samenhang met de arrestatie van zijn vader.

Oproep in *De Maasbode*, 26 juni 1945.



Siegfried Thomas Bok, afkomstig uit Oostknollendam, speelde een belangrijke rol in hooglerarenverzet.
WIKIPEDIA



Rechtsboven en hiernaast: Boerderij Verdonk in de Engewormer waar de bevolkingsregisters van Wormer en Jisp werden ondergebracht.
WATERLANDS ARCHIEF



Siegfried Thomas Bok was een zoon van Johannes Bok. Johannes Bok werd in 1889 schoolhoofd in Oostknollendam. Siegfried Bok was tijdens de bezetting hoogleraar in Leiden en een van de vooraanstaande personen van het hooglerarenverzet. Hij verzette zich tegen de voorschriften van de pro-Duitse overheid. Hij diende ontslag in toen de Duitse maatregelen niet langer acceptabel waren. Ook daarna bleef hij grotendeels clandestien ijveren voor het zo goed mogelijk ongeschonden houden van het universitaire apparaat. Deze en andere activiteiten brachten mee dat professor Bok enige malen van zijn vrijheid werd beroofd en

onder meer in het Rotterdamse politiebureau in gevangenschap heeft vertoefd. Hij behoorde eveneens tot de gijzelaars die in Kamp Vught werden opgesloten na de aanslag op de toenmalige leider van het Leids arbeidsbureau. Bok werd vrijgelaten kort voor de bevrijding van het zuiden en dook tot aan de bevrijding onder in het noorden van het land.

‘Paul Kramer was een groot verzetsman’

Dymph Zwaan-van der Maeden: (...) ‘Ik herinner mij dat nog in 1940, in de herfst, op een avond een groep mensen bij ons thuis bij elkaar kwam. Dit moeten mensen van de Orde-Dienst (O.D.) zijn geweest. Zij zouden, als het moment daar was, de vijand gewapenderwijs het land helpen uitdrijven en tijdelijk het Burgergezag overnemen. Er waren ook voormalige militairen bij. Waarom kwamen die bij ons?’

Wellicht omdat mijn vader, A. J. van der Maeden, oud-militair (marechaussee) was en een bekend persoon in de Zaanstreek. Bij die mensen waren ook Paul Kramer en mijn oudste broer C.A. van der Maeden, onderwijzer en tevens oud-militair. (...) Er werd druk overlegd en plannen gemaakt, voor wanneer het ‘Uur U’ was aangebroken. Ik was daarbij aanwezig, m’n ouders en jongste broer Jan, die later eveneens tot het verzet toetrad. ‘t Zal eind 1941, begin 1942 geweest zijn, toen ik in contact kwam met een groepje vrienden: Piet Sinkeldam, Arnold Kaskes en Theo van Velzen. Bij gelegenheid kreeg ik toen een illegaal krantje in m’n handen gedrukt door Arnold Kaskes. Totaal verrast vroeg ik om méér van die krantjes. Toen werd mij gevraagd of ik ook bereid was aan een ‘missie’ mee te doen, waaraan echter wel gevaar verbonden was. Ik stemde toe en ben met Piet Sinkeldam naar Dieren in Gelderland gereisd om in een drukkerij een grote partij levensmiddelenbonkaarten te halen, bestemd voor ondergedoken personen. ‘Toen heb ik gezegd dat ik bereid was nog meer van zulke karweitjes op te knappen. Dit werd aan de leider van de verzetsgroep Paul Kramer voorgelegd en die wilde maar al te graag een meisje erbij hebben, want die liepen minder gauw gevaar dan jongemannen. En zo leerde ik Paul Kramer kennen; we vergaderden bij hem, maakten verzetsplannen en voerden die uit. Het werk van Paul en zijn mensen bestond voornamelijk uit het onderbrengen van onderduikers, de verzorging daarvan, en dan de illegale pers.’ (...)

‘Het werk groeide en groeide; er kwamen steeds meer krantjes. (...) De bonkaarten voor de onderduikers werden veelal verkregen door overvallen van zogenoemde knokploegen op distributiekantoren. Maar er waren ook vele ‘goede’ gemeenteambtenaren die alle medewerking gaven. Niet alleen in het geval van bonkaarten maar ook Persoonsbewijzen, echte en valse. In Wormer onder andere van Jan Elmers en Piet Groot.’ Een van de ‘hoge en zeer geheimzinnige topfiguren’, was ene Bert Brune. Aanvankelijk werkte hij in het verzet, werd gearresteerd, maar om het vege lijf te redden, verklaarde hij zich bereid voor de Duitsers te werken en een verradersrol te spelen. ‘Piet Sinkeldam en ik zijn bij het halen van bonkaarten in Hotel Gijtenbeek tegenover het N.S.-station in Zwolle ternauwernood aan arrestatie ontsnapt, doordat Bert Brune de Gestapo een tip gegeven had. Er waren daar meer illegale werkers om bonnen in ontvangst te nemen en besprekingen te voeren. Maar er stond iemand op wacht, die alarm sloeg en zo kwamen wij weg.’ Bert Brune werd opnieuw gearresteerd omdat hij niet genoeg ‘materiaal’ aan de Duitsers leverde. Dit was in januari 1944. Hij heeft toen de naam Paul Kramer genoemd. Onmiddellijk heeft toen assistente Puck (was dit afgesproken?) een telegram aan Paul Kramer gezonden met de woorden ‘Tante Jo ernstig ziek’. En hier maakte Paul Kramer een ernstige fout, want in plaats van onmiddellijk te verdwijnen bleef hij thuis en is die nacht gearresteerd. Hij heeft aanvankelijk nog in Nederland vastgezet. In die tijd stierf een zoontje van hem. Er is toen nog contact met de Duitsers opgenomen om Paul de dood van zijn zoontje mede te delen, maar dat is geweigerd. Paul is naar Duitsland gevoerd, naar verschillende concentratiekampen, en is uiteindelijk op 10 april 1945, zo dicht voor de bevrijding, gefusilleerd, hij was toen zeer ziek. De zieken bleven die morgen in het kamp Sachsenhausen achter. De gezonden gingen buiten het kamp werken. De laatsten hoorden dat er geschoten werd in het bos, en toen zij ‘s avonds thuiskwamen, was geen der zieken meer aanwezig. Dus echte ooggetuigen van de dood van al die mensen zijn er niet geweest. Maar een overlevende, die veel met Paul gepraat heeft, kwam enige maanden later naar het gemeentehuis in Wormer, en heeft het bovenstaande verteld. Op zijn verklaring is de overlijdensakte van Paul Kramer toen getekend. Paul werd niet door ieder begrepen of bemind, maar hij was een groot verzetsman.’ Paul Kramer, kleinzoon van verzetsman Paul Kramer, meldt dat classicus J. Hemelrijk zeven maanden in

verschillende Duitse concentratiekampen doorbracht en daarover een boek schreef. Hemelrijk noemt een man zonder armen in Sachsenhausen die verzorgd werd door een plaatsgenoot. De man zonder armen was Jan van Hinte uit Wormer. Zijn vriend Paul Kramer zou Jan van Hinte verzorgd hebben.

– Dymph Zwaan-van der Maeden heeft *In de Tweede Wereldoorlog veel betekend voor het verzet in de Zaanstreek*. Ze is overleden op 28 juni 2005. Acht jaar daarvoor schreef zij een brief met herinneringen aan Paul Kramer in de Tweede Wereldoorlog. Delen daaruit zijn overgenomen in dit verhaal.

Een nog jonge Paul Kramer temidden van zijn zusters (1929). WATERLANDS ARCHIEF



Burgemeester in oorlogstijd

‘Zum Bürgermeister’. Dit bord verscheen in 1943 bij de woning op Nieuweweg 149 in Wormer nadat de Duitse bezetter het pand had gevorderd. Eigenaar van de woning was de firma Bloemendaal en Laan uit Wormerveer. De bewoner was de familie Hille.

De familie Hille werd zonder pardon uit haar woning gezet. Dat duurde tot 1 februari 1944. De familie kon toen weer terugkeren. Maar niet nadat was vastgesteld hoe groot de schade bedroeg aan het huis. Burgemeester van Wormer was indertijd Pieter Kooiman.

Al in het eerste jaar van de oorlog werd de gemeenteraad buitenspel gezet en werd de burgemeester alleen bijgestaan door de twee wethouders.

De toenmalige gemeentesecretaris Mol besloot nauwkeurig de gebeurtenissen tijdens de oorlog op te schrijven. Zo noteerde hij dat Kooiman weigerde onmogelijke opdrachten van Duitsers uit te voeren zoals het vorderen van fietsen in 1944. Hij meldde zich ziek op 20 november 1944.

Kooiman werd waargenomen door de NSB-burgemeester Piet de Vries van Wormerveer. Volgens Mol beweerde De Vries dat na ‘dolle dinsdag’ in september 1944 zijn politieke denkbeelden waren veranderd. Hij zou tijdens de Hongerwinter de bevolking van Wormer hebben gesteund door voedsel voor de

Wormerbevolking te organiseren. Niettemin werd De Vries vanwege zijn vroegere lidmaatschap van de NSB op 8 mei 1945 gearresteerd. Op 10 mei 1945 werd burgemeester Slager van Wormerveer waarnemend burgemeester van Wormer. Slager – van 1936 tot 1950 burgemeester van Wormerveer – was in 1944 door de Duitsers gearresteerd omdat hij weigerde inwoners aan te wijzen die moesten helpen bij het aanleggen van Duitse verdigingswerken. Hij werd overgebracht naar Kamp Amersfoort, maar kwam in juli vrij. Daarna dook hij onder. Piet de Vries werd als zijn vervanger aangesteld. Twee dagen na de bevrijding werd hij herbenoemd. Na de oorlog was hij ook enige tijd waarnemend burgemeester van Jisp.

Na de bevrijding kreeg de burgemeester alle bevoegdheden om de zaken in de gemeente te regelen. Hij werd aanvankelijk bijgestaan door een commissie uit de burgerij bestaande uit leden die in het verzet een rol hadden gespeeld. In Wormer waren dat Wim van de Kappelle (hoofd School West Wormer), Jan Kamp (hoofd van de katholieke Jozefschool), K. de Oude (hoofd christelijke school), C. Koster (Weverij Koster), J. Verdonk (veehouder uit de Engewormer), Jan Houtman (oud-raadslid en lithograaf), G.H. Kroon (fabrieksarbeider), R. Waal (schilder) en D. Schoute (fabrieksarbeider).

Uit deze adviescommissie werden drie vertrouwensmannen (Van de Kappelle, Kamp en Koster) aangewezen die elke twee weken met de burgemeester vergaderden. In Jisp was Willem Vorster al sinds 1923 burgemeester. Na de bevrijding werd hij tijdelijk op non-actief gesteld. Voster werd uit zijn ambt gezet vanwege een onderzoek naar zijn gedrag in de oorlog. Toen mocht Arie Duijs –

die notarisklerk te Wormer was – tijdelijk als waarnemend burgemeester fungeren. Toen Voster in december 1945 werd gerehabiliteerd kon hij zijn oude functie weer vervullen. Duijs heeft waarschijnlijk vanaf mei tot oktober 1945 voor hem waargenomen. Burgemeesters hadden het niet makkelijk in oorlogstijd. Zoals in de Franse Tijd burgemeesters gedwongen werden de bevelen van de Franse overheerser uit te voeren, zo was dat ook het geval tijdens de Duitse bezetting van Nederland. Sommige burgemeesters bogen soepel mee, werden of waren al lid van de NSB en waren gezagsgetrouw. Na de oorlog werden bij de Zuivering van Collaborateurs NSB-burgemeesters direct ontslagen. Ook niet-NSB'ers kregen te maken met onderzoek naar hun handelwijze in de oorlog. Zij gingen in een aantal gevallen niet vrijuit.

Naar Hero ter Cock, burgemeester van Wijdewormer sinds 1918, werd na de meidagen van 1945 een onderzoek ingesteld door de provinciale zuiveringscommissie. Aanleiding was een rapport dat al voor de bevrijding door het verzet was opgesteld: ‘Heeft gedurende den tijd dat ons land door Duitschland is bezet, een houding aangenomen, onwaardig voor een goed vaderlander.’ Het advies van de commissie aan het Centraal Orgaan van de Zuivering van Overheidspersoneel luidde: ontslaan. Beide commissies hadden geen goed woord over voor Ter Cock.

De burgemeester werd per 17 mei 1946 ontslagen: ‘Vanwege zijn houding in verband met de bezetting kon hij niet in zijn ambt worden gehandhaafd.’ Het predicaat ‘eervol’ dat de commissaris van de Koningin van Noord-Holland meegaf bij het ontslag, was een doekje voor het bloeden voor Ter Cock.*

* Gegevens ontleend aan het boek Van Neck aff met de son om van Bart Middelburg (2021).



De burgemeester was in 1943 tijdelijk gevestigd op Nieuweweg 149. WATERLANDS ARCHIEF



Rechts het woonhuis Nieuweweg 149 in 1939. Na de gedwongen inkwartiering kon de familie Hille daar weer rustig wonen. WATERLANDS ARCHIEF



Uiterst links: Pieter Kooiman, burgemeester van Wormer van 1919 tot 1944. BRON: KENT U ZE NOG DE WORMERS?

Burgemeester Albert Slager van Wormerveer werd in mei 1945 waarnemend burgemeester van Wormer tot 1 augustus 1946. GEMEENTEARCHIEF ZAAANSTAD



Burgemeester Hero ter Cock van Wijdewormer zittend in het midden. WATERLANDS ARCHIEF

‘Zorg ervoor dat ze weg zijn!’



Geallieerde militairen worden enthousiast begroet door de Zaanse bevolking. GEMEENTEARCHIEF ZAAINSTAD

Piet Kelder: ‘In september 1944 begreep ik pas echt wat angst betekende. Op de boerderij van mijn oom stonden kippenhokken leeg. Van een bekende familie kregen we het verzoek of zij daarin mochten wonen. Toen zij kwamen werden zij vergezeld door twee kinderen die wij niet kenden. Rob (16) en Anita (17) werden ze genoemd, Joodse kinderen.’

‘De komst van de kinderen was niet van tevoren gemeld. We deden net alsof ons neus bloedde. Echter, op een avond stond de marechaussee voor de deur met een belangrijke mededeling: “De Joden die hier zitten moeten weg. Morgen kom ik hier met een aantal politiemensen en dan ben ik een stuk minder vriendelijk. Zorg dat ze weg zijn.”’

‘In allerijl maakten we een plan. Ik zou de kinderen over het Zwet naar Jisp varen waar verder vervoer voor hen klaar zou staan. ‘s Avonds stapten we in de roeiboot. Toen we aankwamen zag ik in eerste instantie niemand staan. Op het moment dat ik de kinderen aan wal gezet had en ik vertwijfeld aan mijn terugtocht begon, zag ik opeens uit het niets een stel zwijgende mannen aankomen. De kinderen werden opgepakt en meegenomen.’

‘De volgende dag kwam de marechaussee inderdaad met Duitse politiemensen terug. Ze haalden in huis alles overhoop op zoek naar de onderduikers. Mijn oom bleef volhouden dat er niemand in het huis verborgen zat.

De Duitsers werden pissig en dreigden mijn oom mee te nemen als hij niet de waarheid zou spreken. Mijn moeder stond doodsangsten uit en stond te trillen op haar benen. Ze konden echter niets vinden. Na een verhoor en een hoop stampij zijn ze uiteindelijk met lege handen vertrokken zonder iemand mee te nemen. We waren door het oog van de naald gekropen.’

‘Na deze gebeurtenis en de zware winter die volgde, kregen we in mei via de Engelse radio te horen dat de vrede was getekend. Alle vlaggen gingen uit, maar het bleef toch nog steeds gevaarlijk. De Duitsers waren kwaad en begonnen willekeurig in het rond te schieten, vooral tijdens festiviteiten waar de bevrijding werd gevierd. Niemand liet zich echter tegenhouden. De geallieerden werden onthaald en Nederland kon met de wederopbouw beginnen.’

‘De vader van de twee kinderen is na de bevrijding nog bij ons langs geweest om te bedanken voor de geboden hulp. De kinderen zijn na de oorlog weer veilig naar huis teruggekeerd.’

— Piet Kelder werd in 1922 geboren in Oostknollendam, hij overleed in 2015 te Haarlem.

Geallieerde vliegtuigen boven de Zaanstreek, voorjaar 1945. GEMEENTEARCHIEF ZAAINSTAD



Bevrijding, eindelijk...

Na vijf lange jaren eindigde de Tweede Wereldoorlog. De vreugde in Wormer was groot. Op 10 mei 1945 kwam het *Wormer en Jisper Advertentieblad* met een speciale uitgave, vol advertenties van Wormer middenstanders.

Zo meldde Kuijper's Boekhandel dat ‘alle verboden boeken thans weer beschikbaar zijn’. Smit's Manufacturehandel en Kleermakerij meldde dat hij ook in de toekomst het speciale adres zou blijven. En hij zette dat kracht bij door zijn winkel uitbundig te versieren.

Maar er moest natuurlijk meer gebeuren dan deze ene spontane uiting van vreugde. Vlaggen op zaterdag 5 mei was aanvankelijk niet aan de orde. In zijn dagboekje van de oorlog scheef Jan Schoenmaker het volgende: ‘Al snel kwam een comité van burgers bij elkaar om een bevrijdingsfeest op te zetten. De Dorpsstraat, het voetbalveld en het plein bij School West werden het toneel van een groots spektakel. Na zoveel jaren van duisternis, somberte en ook leed was er behoefte aan feest. De hele bevolking deed mee.’

De terugkeer van de bevolkingsregisters van Wormer en Jisp bracht veel mensen op de been. Deze registers waren in de nacht van 26 december 1944 onttrokken uit het raadhuis van Jisp, Wormer en Wijdewormer. Die uit Wormer en Jisp werden overgebracht naar de boerderij van Verdonk in de Engewormer. In Wijdewormer was boerderij Marialust aan de Noorderweg de plek waar de registers werden ondergebracht.

De Binnenlandse Strijdkrachten begeleidden in Wormer de tocht naar het raadhuis aan de Dorpsstraat; op de boerenkar onder aanvoering van boer Verdonk lagen de registers. De fanfare ging voorop.

Vijf jaar na het begin van de oorlog, op 5 mei 1945, werd voor de eerste keer bij een voorlopig herden-



Cor Smit versierde zijn manufacturehandel annex kleermakerij uitbundig bij de bevrijding. WATERLANDS ARCHIEF

kingsmonument stilgestaan bij de slachtoffers van de oorlog. Het was nog een monument zonder namen. Het definitieve monument ‘Slachtoffers uit Wormer’ zoals we dat nu kennen op de hoek Dorpsstraat/ Zaandammerstraat werd eerst in 1950 opgericht. De namen op het monument werden nog later aangebracht.

Een bijzonder ‘voorlopig’ monumentje was er op 10 mei 1945 voor Jan Kuiper. De Binnenlandse Strijdkrachten waren ook betrokken bij de plechtigheid aan de Dorpsstraat nabij Weverij Koster waar Jan Kuiper door de Duitsers was neergeschoten. Later werd een plaquette aangebracht aan de muur van Dorpsstraat 191 en was er een steen op de erebegraafplaats in Bloemendaal voor Jan en Jacob Kuiper.

Zaterdag 5 Mei 1945. Gladde enkele bewoners 2 morgens de vlaggen uit gestoken. maar moesten die weer binnen halen. maar 4 middags werd er algemeen door de openbaren geboenen en fabrieken geslagen.

Uit het dagboek van Jan Schoenmaker. ARCHIEF HISTORISCH GENOOTSCHAP WORMER

Bevrijdingsfeesten 1945



In Wijdewormer reden inwoners met een met vlaggen versierde boerenkar door het dorp.

STICHTING BEHOUD
CULTUURHISTORIE
WIJDEWORMER



Optocht achter het vaandel van Worner op de Nieuweweg als onderdeel van de bevrijdingsfeesten op 5, 6 en 7 juli 1945.

GEMEENTEARCHIEF
ZAANSTAD



Feest in Oostknolendam: de vlag uit en daarna bier! Nova Vita organiseerde het feest.

STICHTING HISTORISCH
OOST-KNOLLENDAM

Uitbundig bevrijdingsfeest op de Dorpsstraat in Wormer. Meerdere dagen feest werden afgesloten met een bevrijdingsconcert bij School West.

GEMEENTEARCHIEF
ZAANSTAD



Ringsteekwedstrijd op de fiets op een van de polderwegen in Wijdewormer.

STICHTING BEHOUD
CULTUURHISTORIE
WIJDEWORMER



Kinderspelen op het WSV-terrein met op de achtergrond met hoed meester Jan Kamp, die tijdens de oorlog onderduikers in zijn huis had.

GEMEENTEARCHIEF
ZAANSTAD



‘De bevolking heeft met diepe ontroering haar bevrijding vernomen’

‘De overgang van bezet naar bevrijd gebied heeft zich in Wormer op kalme en ordentelijke wijze voltrokken. Met diepe ontroering en dankbaarheid heeft de bevolking haar bevrijding vernomen.’

Aldus een afsluitende passage uit een ‘een summier verslag’ van mei 1945 dat de gemeente Wormer schreef op verzoek van de commissaris der Koningin in de provincie Noord-Holland. De commissaris wilde weten wat ‘de toestand was in de gemeente Wormer na de beëindiging der oorlogsperiode.’

Er volgt een sombere opsomming van ‘de toestand’ in het dorp. Een deel daaruit:

‘De materiele toestand is nog slecht en de behoefte aan kleding, dekking, schoeisel, stoffeering, kortom alles wat tot de noodzakelijke levensbehoeften behoort, is groot. Momenteel is het nog niet mogelijk daarin op enigerlei wijze te voorzien.’

‘Eenzoo is de voedselvoorziening nog zeer zorgelijk. Wormer is een industriegemeente en haar bevolking bestaat voor het grootste deel uit fabrieksarbeiders.



Na de bevrijding was Wormer aanvankelijk verstoken van voedselverstrekking door het ‘Zweedsche Roode Kruis’. GEMEENTEARCHIEF ZAA NSTAD

Aanvankelijk was Wormer ten aanzien van de verstrekkingen vanwege het Zweedsche Roode kruis ten onrechte verstoken, doch nader werd de distributiekring Wormer-Jisp hiervoor eveneens onder zogenoemd stedelijk gebied gerangschikt. Deze verstrekkingen van levensmiddelen bracht enige verlichting in den voedselnood, doch was uiteraard niet voldoende, omdat de eigen voorraden in de meeste gezinnen thans – en bij velen reeds eerder – zijn opgebruikt, zodat men in hoofdzaak op de verstrekkingen van de Centrale Keuken is aangewezen.’ (...)

‘Aan den noodtoestand is voorts in niet onbelangrijke mate tegemoetgekomen door de verstrekkingen van de Nood-Organisatie, een groep burgers, welke zich sedert Februari 1945 zeer verdienstelijk heeft gemaakt. De uitdelingen van levensmiddelen werden, voorzover de voorraad het toeliet, in de eerste plaats verstrekt aan de meest-noodlijdenden. Vooral kon de N.O. zorg dragen voor een vrij geregelde en tamelijke aanvoer van wintergroenten ten behoeve van de geheele bevolking.’ ‘Daar de brandstof voor kookdoeleinden nog zeer schaarsch is, wordt verlangend uitgezien naar enige gasverstrekking.’

‘Het aantal geëvacueerde personen, in deze gemeente gehuisvest, is van ongeveer 400 teruggelopen tot ongeveer 225 personen. Vele gezinnen zijn nader uit eigen beweging weder naar hun woonplaatsen, als Beverwijk, Velsen en Uitgeest, teruggekeerd.’

‘Te Wormer is geen perceel verwoest. In totaal werden 18 huizen beschadigd. Uitgezonderd van enkele perceelen, was de schade over het algemeen gering.’

‘De toestand der openbare gebouwen is niet onbevredigend, behoudens dat het gewone onderhoud de laatste jaren achterwege is gebleven wegens schaarste aan materialen. Dit geldt eveneens voor de bruggen. Enkele moeten zoo spoedig mogelijk van nieuw brugdek worden voorzien en andere herstellingen moeten hieraan worden verricht.’

‘De plaatselijke wegen verkeren in ongunstigen toestand, vooral het wegdek van de dorpsstraat en andere straten moet noodzakelijk worden herstraat.

De boombeplanting langs de wegen is hier vrijwel verdwenen.’

‘De gemeente beschikt zelf niet over verkeersmiddelen. Voorheen bestond hier de autobusdienst Wormerveer-Wormer-Purmerend, doch die is in den oorlogstijd opgeheven. Enkele garages beschikken nog over een taxi.’